ڊاڪٽر ساجده پروين

جديد سنڌي شاعريءَ جو چمڪندڙ تارو: حسن درس
Hassan Dars: A luminous star of modern Sindhi poetry

Abstract:

The modern poet Hasan Dars was known as a versatile creator in his literary circle. He has introduced unique metaphors, similes, diction and style in his poetry. Basically he was a romantic poet but at the same time his expression of creative writing was progressive. Main topics of his poetry were liberalism, culture traditions and geography of Sindh, native people and their issues, different national and international Personalities. Besides this, women are the main theme of his poetry. He shows different aspects of women.

His poetry was published in different magazines. After his death the collection of his whole poetry published in book form, the title was "Hassan Dars-Jo-Risalo". This research shows that his poetry contains simplicity, purity and freshness. Hassan Dars was updated in his contemporary world. He was the poet of truth, he didn't believe in word juggling.

جديد سنڌي شاعريءَ جي اُڀ جو چمڪندڙ تارو حسن درس، جنهن کي شيخ اياز 'نوجوان دلين جو پلوڙ شاعر' سڏيو هو. شيخ اياز جو چوڻ هو تہ:

"Hassan is a leading poet of future generation of Sindh"(1)

حسن درس سنڌ جي نوجوان نسل جي اڳواٽي ڪندڙ شاعر آهي. حسن درس، نہ فقط جديد ٿهيءَ جو نمائنده شاعر، بلڪ سٺو نثر نويس بہ هو. هن عبرت مئگزين ۾ ڪيترائي مضمون ۽ فيچر لکيا. ٽي.وي لاءِ دستاويزي فلمون ٺاهي، پنهنجي آواز ۾ رڪارڊ ڪيون. هن ڪيترائي ريڊيو پروگرام ڪيا. روزاني 'سوال' اخبار جو ايڊيٽر، 'خلق' اخبار جو جوائنٽ ايڊيٽر، سنڌ ٽي وي چينل جو پروگرام مئنيجر ۽ انڊس فائونڊيشن جو سربراهہ رهيو. حسن درس هڪ ئي وقت گهڻ رخي شخصيت جو مالڪ هو.

نئين ٿهيءَ جي نوجوان شاعر جي حيثيت ۾ سندس سڃاڻپ سنڌ ۾ بهترين شاعر طور ڪئي ويندي آهي. هن شاعريءَ جي شروعات سورهن سالن جي عمر کان ڪئي. سڀ کان پهرين سندس شاعري 'آرسي' مئگزين ۾ 1986ع ۾ ڇپي. سندس

ڪجهه نظم 1992ع ڌاري نوجوان شاعرن جي چونڊ شعري مجموعي ’ڏيئا ڏيئا لاٽ اسان‘ ۾ شايع ٿيا. هن پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪڏهن به پنهنجو شاعريءَ جو ڪتاب نه ڇپرايو. مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ سندس شاعري ڇپجندي رهي، مشاعرن ۾ ڪيس داد ملندو هو. سندس جنم 05 سيپٽمبر 1966ع مشائخ هوتي ۾ ٿيو. سندس وفات هڪ روڊ حادثي ۾ 16 جون 2011ع تي ٿي. وفات کان پوءِ سندس همعصر دوست مسعود لوهار سندس شعري مجموعو ’حسن درس جو رسالو‘ جي نالي سان سهيڙي ڇپرايو. انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي ۾ سندس نالي تي هڪ ڪارنر به 2015ع ۾ قائم ٿيو.

حسن درس منفرد شاعر هو. سندس شاعريءَ جا انيڪ رنگ ۽ پهلو آهن. هتي انهن جو مختصر جائزو پيش ڪجي ٿو. مقالي لاءِ اڪثر حوالا ’حسن درس جي رسالي‘ مان ورتل آهن.

حسن درس جي شاعريءَ ۾ رومانويت ۽ جماليات:

حسن درس رومانوي مزاج رکندڙ حُسن پرست ۽ جمالياتي حس رکندڙ شاعر هو. پيار، قرب ۽ پنهنجائپ سندس شخصيت جا خاص گڻ هئا. انهيءَ ڪري حسن درس جي شاعريءَ ۾ رومانويت ۽ جماليات جو عنصر سڀ کان وڌيڪ نمايان آهي. هو ڪائنات جي هر شيءِ ۾ حسناڪين جو جلوو پسي ٿو. پوءِ اهو حسن ۽ جمال، پيار ۽ ڇڪ فطرت ڏانهن هجي يا پنهنجي آئيڊيل محبوب ڏانهن. وطن ۽ ڌرتي ڏٽين لاءِ يا فطري جذبن جو اظهار هجي، پر سندس اظهار رومانٽڪ آهي. سليم جمالي لکي ٿو:

> ”حَسن جي هر هڪ سٽ منجهه حُسن ۽ عشق جي خوشبو سمايل آهي، حسن جي شاعري مونکي هڪ آواره سنگ تراش جيان لڳي ٿي. حسن وٽ عشق ۽ جماليات جو وسيع ڪئنواس آهي. حسن غضب جو حُسن پرست شاعر هو. هن پنهنجي شاعريءَ ۾ فطري جذبن جو سرعام اظهار ڪيو. ڇميءَ کان وٺي جنسي ميلاپ تائين ممنوع موضوعن تي پڻ هُن بي پرواهه ٿي لکيو.“(2)

حَسن درس فطرت جي من موهيندڙ رنگا رنگي جهول ۾ پناهه وٺي ٿو. هو فطرتي نظارن جي سونهن جو پوڄاري آهي. سندس شاعريءَ ۾ خوبصورت فطري نظارا باقاعده رقص ڪندي محسوس ٿين ٿا. ڪيس فطرت ۾ بي پناهه وجدان ۽ سڪون ملي ٿو.

اُڏاٽيون ڏور پئي آڙيون، سمو ڪنهن سار وانگر هو
لڙيو پئي لاڙ تان سورج، مهاٽي ڪنهن ٻار وانگر هو
(ص: 61)

يا سندس هي سٽون ڏسو:

باغ ۾ هن گُل سان ڪئي گفتگو
مک ماکيءَ جي مگر مصروف هئي،
پونئر پنهنجي مُنهن پي پٽڪيو،
ڏيڏرين پئي پاڻ ۾ سُس پُس ڪئي،
لڳ جي موسم وٽن ڪي ويڙهيو
بادلن جا ديو ڪاوڙجي ويا
ماڪوڙيون تي ميڙ آيون نم ڏي
مينهن پوءِ گهاٽا پهاڙن تي پيا.
......
مشڪ جي خوشبو هرڻ جي دُن ۾
ڏاند گاڏيءَ تي چڙهي پئي زندگي.

(ص: 275)

حَسن درس جو فطرت نگاريءَ جي بيان ۾ منظر ڪشيءَ جو انداز بنهه نرالو آهي. فطرت جي عنصرن کي جهڙيءَ ريت هُن اڇوتي تخيل ۽ تصور ذريعي پيش ڪيو آهي، اهڙو ڏانءُ جديد شاعرن ۾ اسان کي ڪنهن بئي وٽ ورلي ملندو. سليم جمالي لکي ٿو:

”حَسن هڪ عظيم فطري شاعر هو سندس شاعريءَ جي چو طرف فطرت جو خوبصورت نماءُ پکڙيل آهي.....حسن جي اک جي ڪئميرا فطرت جي اهڙي فوٽو گرافي ڪئي آهي جو، مهانگيون لينسز واريون ڪئميرائون بہ نہ ڪري سگهيون.“(3)

حَسن درس جي شاعريءَ ۾ عورت جا ڪيئي روپ آهن. هڪ عورت اها آهي، جيڪا سندس آئيڊيل آهي، جنهن کي بي پناهہ چاهي ٿو ان ڪانسواءِ پاڻ کي اڌورو پائي ٿو ڪيس هر جاءِ ڳوليندو رهي ٿو. جيڪا پري هوندي بہ ڪيس پنهنجي روح ۾ لهندي محسوس ٿئي ٿي.

تو بنان خالي پٽو مان،
پاڻ کي ڳوليان ڪٿي مان،
تو ۾ منهنجو ساهہ آهي،
تون ڪٿي آهين....؟

(ص: 141)

يا

مان پهاڙن تي پري،
تون وڻن کي ويجهڙي
پوءِ بہ تون ناهين پري!
مون اڳيان آهين تڙي
روح منهنجي ۾ رهين ٿي.
(ص: 205)

انهيءَ محبوب سان ملڻ لاءِ هر وقت سندس من ماندو ٿو رهي، هر گهڙي انهيءَ کي ڏسڻ ۽ گڏ گهارڻ جي تمنا ڪري ٿو.

ڇمارون گذاري، مِلان يار توسان
سيئي وقت واري، مِلان يار توسان.
(ص:95)

ٻيهن تي اپو ٿي ڏسان يار توکي،
مٿي تي مٽيرو ڏسان يار توکي.
(ص:94)

انهيءَ حُسن جي موهہ ۾ محبوب جي جسم جي سونهن کي بہ شاعريءَ ۾ سمايو اٿس.

تنهنجا لب سنڌوءَ جا ڪپ،
چمڻ ڏي تون پنهنجا چپ،
هاءِ حسن بہ هيڏي کهڙو
تنهنجي جواني، منهنجا جهپ.
(ص:75)

پنهنجي محبوب سان ’لڪ لڪوٽي‘ راند کيڏڻ جي خواهش بہ ڪيڏي نہ عجيب اٿس. پيار جي لڪ لڪوٽي جديد ۽ معصوم تصور آهي.

تولاءِ وڻ تان ٽُوٽ پٽيان ٿو
جهوليءَ ۾ تون هيٺ جهپين ٿي
آئون توکي هٿ ڏيان ٿو
ٽپ ڏيئي تون اڏ ٽپين ٿي.
ٻنيهرن جو ٻگهہ اڇا بہ
گڏ ڏُبي تي بيٺا آهن.
اڄ تہ گڏجي چيڪلي پايون

چيڪلي پايون پير گسايون.

......

هاٺي لڪ لڪوتي ڪمڙي

پيار هٿان جو پڪڙيا آهيون.

(ص: 342 ۽ 343)

حَسن زندگيءَ سان پيار ڪندڙ شخص آهي، هو زندگيءَ جون سڀئي خوبصورتيون ۽ رنگينيون جيئڻ چاهي ٿو پر محبوب ڪانسواءِ ڪيس سموريون اڻپوريون ۽ ڦڪيون ٿيون ڀاسجن. تڏهن ته چوي ٿو:

زندگي ڀلي اهڙي،

ٽُڪ جي رلي جهڙي،

مان وڇايان تون نه ويهين،

چو نه پوءِ ويڙهي چڏيان.

هُن بابت رام اوڏ لکي ٿو:

”حسن جي شاعريءَ جو وڏي ۾ وڏو موضوع عورت آهي. هو عورت جي مظلوميت تي گهٽ رومانوي پاسي تي وڌيڪ لکي ٿو. عورت هن شاعر جي جذبن ۽ تصورن ۾ هر نئين روپ ۾ نسري نروار ٿئي ٿي. حسن جي شاعريءَ ۾ عورت جو گهڻ طرفو عڪس چٽيل آهي. سونهن ڀريو اهو اظهار رومانوي آهي ته، جنسي به آهي.“[4]

حسن درس پنهنجي نظم ’جڏهن تون وهنجندي آهين‘ ۾ عورتاڻي جسم جي جماليات جي عڪاسي به ڪئي آهي. عورت جي انگن جي منظر ڪشيءَ کي هُن فطرت جي نظارن سان ڀيٽيو آهي. جنس جي بيان ۾ سندس انداز شيخ اياز جيترو ئي آئڙندڙ آهي.

سموريون سختيون تن جون،

نرم هٿ سان لسائين ٿي.

لڳي ٿو تون پهاڙن کي

گلابن سان گسائين ٿي.

......

ڍڪين ٿي تون جڏهن ڪپڙا،

اچانڪ رات ٿيندي آ،

اهو ئي سج سيني مان
جڏهن الٽو اپارين ٿي
لڳو اوڀر جي ڇاتيءَ کي،
تون اولهہ مان اٿارين ٿي
جڏهن تون وهنجندي آهين
تہ موسم جا مٺا ميوا
سمورا ڏوپندا آهن.
(ص 361 ۽ 362)

رومانويت جو بنيادي فڪر روايتن کان بغاوت ۽ فطرت پسندي تي مبني هوندو آهي، جنهن ۾ فرد سماجي قانونن ۽ قدرن جي پوئيواري جي بجاءِ انفرادي بغاوت ۾ پناهہ وٺندو آهي. جان پال سارتر جي بقول تہ:

"اهو عمل جيڪو روايتن جي خلاف آهي اهو رومانوي آهي." [5]

جيئن تہ رومانويت فطرت ۽ تخيل سان انسان جو رشتو جوڙي ٿي، پر معروضي حقيقت وري بہ اندر ۾ هڪ پيڙا کي جنم ڏئي ٿي، جنهنڪري بغاوت جو عنصر پيدا ٿيڻ فطري عمل آهي.

حسن درس بہ بنيادي طور هڪ رومانوي شاعر هو. سندس مزاج ۾ بي ترتيبي، رولاڪي موجود هئي. ڪنهن هڪ جڳهہ تي ٽانيڪو ٿي ويهڻ ڪيس بلڪل بہ نہ ايندو هو. جڻ سندس من اندر ڪا بي چيني ۽ اداسي ڇانيل هجي، جنهن کي شانت ڪرڻ ۽ پاڻ پرچائڻ لاءِ مختلف جاين تي دوستن سان پٽڪندو وتندو هو. حسن جي زندگيءَ ۾ بي ترتيبي هئي.

ڪاوش اخبار کي انٽرويو ڏيندي چيو هئائين:

"ارم سڄو ڏينهن گهر ۾ شين کي پنهنجي جڳهہ تي ناهڻ ۾ پوري هوندي آهي، مان ۽ روحل گڏجي ڦٽائيندا آهيون، جو شيون جيڪڏهن گهر ۾ ايتري ترتيب ۾ هونديون آهن، تہ مونکي اتي زندگي جو احساس نہ ٿيندو آهي." [6]

انهيءَ انٽرويو ۾ اڳتي چوي ٿو:

"پنجون ڪلاس پاس ڪري ماءُ جي پيار واري ڇانو ڇڏي اوطاق وسايم، پوءِ هيون رولاڪيون، دوست ۽ مان، تہ زندگي ۾ ترتيب ۾ آئي ئي ڪونہ ڪڏهن." [7]

انهيءَ ڪري اسان ڏسون ٿا تہ، حسن درس جي شاعريءَ ۾ رولاڪين،

اڪيلائين ۽ درد جو ڏيمو ڏيمو الميو سندس رسالي ۾ پکڙيو پيو آهي.

هجومن ۾ هشامن، هيڪلائي کي جڏهن جنميو
ڏٺو مون روح پنهنجي کي، انڌاري غار وانگي هو.
(ص: 61)

غزل جو هڪ بيو بند اٿس:

عمر جي آخرين مان ڏس، قلن وانگي ڇڏون ٿا پيا،
سچڻ سگريٽ سستي جيئن، سچو ماڻهو سڙي ٿو پيو.

وري بئي هنڌ چوي ٿو:

مون ساڻ منهنجو موسمون، گڏجيون پيون گهمن
رب جو قسم تہ روح جون رولاڪ محبتون
(ص: 197)

يا

ائين بس ملياسين، جو وڇڙي وياسين
وڇڙي وجي پوءِ وڻن ۾ ڦُٽا سين
(ص: 200)

مزاحمتي فڪر:

حسن درس جي شاعريءَ ۾ سنڌ جي وڏيري جي ڪردار جي جيڪا تصوير ڪشي ٿيل آهي، سا نہ فقط ذهن کي جنجهوڙيندڙ آهي، پر حقيقت جي تلخ پٽي جي بہ خوب عڪاسي ڪندڙ آهي. سندس بہ مشهور نظم 'مون کي التيون ٽيون اچن' ۽ 'ڪاندبيرو' بئي جاندار نظم آهن.

مثال طور :

حڪومتي داہي جي لانگ هينيان ليٽيل،
جنرلن جي جوتن کي چنبڙيل ۽ چهٽيل
ننڍي وڏي ملھ ۾ وڏي واڪ وڪيل،
پوڙهي وئيشيا وانگيان ڪاڏل پيتل،
ڏارين اڳيان ڏوڙ ۾، پائين ليٽڙيون،
پنهنجن مٿان پر رهين سدائين سيتيل،
سنڌي وڏيرا توتي سوچيندي،
مون کي التيون ٽيون اچن.!
(ص: 270)

’ڪانڊيرو‘ نظم مان چونڊ ستون ڏسو حسن درس وڏيرا شاهي جي ڪمڙي نہ چٽي تصوير ڪشي ڪندي، غريب هاري تي وڏيري جي ظلم ۽ ستم جي داستان کي درد انگيز انداز ۾ بيان ڪيو آهي.

ڪانڊيري نالي هو هاري،
ڪالهہ مري ويو سيءَ تپ ۾،
ڪانڊيري جو ڏاندن جوڙو
پَر سُياري ۾ چورن ڪاهيو
جنهن تي ڪُتي ڪيڏو باهيو
ها پر رات بہ ڪاري آهي،
جنهن ڪان توبہ زاري آهي،
چورن جا تي پيرا ڊاهي.

(ص: 119)

حسن درس جي سجاٽپ سندس بہ مشهور نظم بڻيا. پهريون ’خانم گگوش‘ ۽ ٻيو ’ساري سنڌ پريزءَ جو پاڇو‘. جن ڪيس سموري سنڌ ۾ ڀرپور شهرت ۽ ميجتا ڏياري.

خانم گگوش ايراني ڳائڻي ۽ اداڪاره هئي. جيڪا مخصوص ميڪ اپ، ڳائڻ جي انداز، ڪپڙن پائڻ جي انداز سبب تمام گهڻي مشهور ٿي. سندس فن تي 1979ع واري ايراني انقلاب دوران مذهبي اڳواڻ ۽ سياستدان آيت الله خمينيءَ پاران پابندي مڙهي وئي، بلڪ سيني عورت ڳائڻين ۽ فنڪارائن تي بندش وڌي وئي. حسن درس اهڙين پابندين خلاف هي نظم لکيو جيڪو پنهنجي فن ۽ خيال ۾ من موهيندڙ ۽ انوکو مثال آهي.

تاريخ جي سگريٽ کي،
تيليءَ چميو تہ،
وقت دکي پيو
۽ هڪ ڊگهي ڪش ۾،
درد جو سرمئي دونهون،
هوا ۾ اڏرندو ويو.
خميني تون هڪ ڦلي وانگر،
پنهنجي قبر جي ايش ٽري ۾،
بي معنيٰ ٿي چِٽي پوندين،
گگوش جي اکين ۾،

هڪ ڪربلا چرڪ ڪائي جاڳي اٿي،
۽ خوابن جا حُسين،
پنهنجي قتل جي بي واجبيءَ تي،
هـر يـزيـد
هر خمينيءَ جو ابدي موت اورانگهي،
من جي نَينُ موسمن جا
نـوان عنوان بـنـجي ويا!.

(ص: 291)

فني توڙي فڪري حوالي سان جتي هي نظم نهايت اڇوتو آهي، اتي ئي اسان کي هن ۾ ڀرپور تجريديت به ملي ٿي ۽ تاريخ جي سنگين باب جو احچاڻ به پسجي ٿو. شيخ اياز حسن درس جي هن نظم بابت راءِ ڏيندي چيو هو ته:

"جي حسن درس جو اهو نظم سبط حسن پڙهي ها ته هو پنهنجي ڪتاب 'ايران انقلاب' ۾ ترميم آڻي ها... تاريخ ۾ ايتري دوربيني، سو به هڪ پاڪستاني مسلمان لاءِ، جنهن جي اکين تي عمومن سائي عينڪ آهي، شاعريءَ ۾ ورلي ملي ٿي."[8]

وطن پرستيءَ جو اظهار:

حسن جو مشهور نظم 'ساري سنڌ پرينءَ جو پاڇو' وطن پرستيءَ جي فڪر تحت اُڻيل آهي. محبت انسان جي من ۾ جڏهن وسعت ماڻيندي آهي ته اها مجازي مرحلن کي اورانگهي ڪل ڏانهن پنڌ پوندي آهي. انهيءَ عشق جي ئي منزل پنهنجي وطن ۽ ڌرتي جي حب آهي. حسن درس لاءِ به پنهنجي وطن جي مٽي، وڻ ٽڻ، ٻوٽا، پکي پکڻ، وستيون واهڻ، ڍنڍيون ڍورا، سڀ املهه ۽ پاڪ پوتر آهن، جن جي هو پوڄا ڪري ٿو. ايتري قدر جو کيس سموري سنڌ ۽ ڌرتي پنهنجي پرينءَ جو پاڇو محسوس ٿئي ٿي. هن سنڌ جي ثقافت، ريتن رسمن، رهڻي ڪهڻي ۽ جاگرافي کي نئين سر جديد انداز ۾ پنهنجي شاعريءَ ۾ ڳائي امر ڪري ڇڏيو آهي.

"From a desert inhabited by Thari folks to fisherman that live along the Indus delta, Dars's works provided his readers insight to the diversity of Sindhi culture."[9]

ساري سنڌ پرينءَ جو پاڇو
جيڪو جر تي جاڳي ٿو
......
هوڏانهن لاڙ لڪئي جو ليڪو
سارين منجھ سمائي آهي،
......
سپ سجاول جون بازارون،
تنهنجي خوشبوءَ ۾ ڪلنديون،
......
مڪلي روز پوي ٿي مرڪي،
ڪنهنجي ڪاڻ ڪتاب جلايئون؟

دور مهاڻو پنهنجي پٽ کي
اوچي ڪم تي گاريون ڏئي ٿو،
پاڻيءَ ۾ ڪو شپڪو ٿئي ٿو
آڙي نيت اڏامي پئي ٿي،
......
لڪي شاه صدر تي سانجھي،
ڏيئي مان هڪ ڏيک ڏسان ٿو
......
سَڪرُ سونَ سريڪو آهي،
روهڙي روح لتاڙي ايندين،
جي دريا تي پلجي ايندين،
پنهنجي خود کي پاڻ تڪيندين،
تنهنجي ذات ئي توسان ملندي،
تو مان روئي سامهون ڪلندي،
سچل عشق پيدا نہ ٿيوي،
سارين سنڌ پرين جو پاڇو،
جيڪو جر تي جاڳي ٿو.
(ص: 193 کان 195)

......

خود ڪشيءَ جي خيال وانگي
سنڌ کي مون سئو دفعا آ سوچيو،
هر دفعو مون مات ڪاڏي تو هٽان،
هر دفعي هن عاشقيءَ
مون کي بچائي آ وڌو.
(ص 116 ۽ 117)

......

مست قلندر اوجون موجون،
ڏڪ ڏڪ ڏوڪ ڏمال وهي ٿو،
سيوهڻ سائين سچ جيان آ،
جڳ مڳ جاڳ جلال وهي ٿو،
شاهه ڀٽائيءَ جي پاٽي تان،
جهومر جوت جمال وهي ٿو.

......

ڪيڏا قرب ڪچهريون ڪندو،
پورن لاءِ ٿي پال وهي ٿو
تنهن سنڌو کي سڀ ساراهيون.
(ص 238)

......

سندس رسالي جي مهاڳ ۾ مسعود لوهار لکي ٿو:

”حسن درس جو هڪ ڳڻ سندس ’ڌٽي بنجڻ‘ يعنيٰ ’اونر شپ‘ هوندو هو. هو دوستن، شين ۽ سنڌ جي وستي، واهڻ، ڳوٺن ۽ شهرن جو ڄڻ تہ مالڪ ۽ وارث هوندو هو. اهو مزاج سندس شاعريءَ ۾ بہ ملندو.“[10]

وطن پرستيءَ جي فڪر تي مبني ڪيترين ئي انمول تخليقون سندس رسالي ۾ ٽڙيل پکڙيل آهن. جيئن ’سنڌ ساز مان نڪتي آ...!‘، ’سموري سنڌ سرندو‘، ’اڄ بہ منهنجي عاشقي ڄڻ آڳ آهي‘، ’گيت ڌٽيءَ جا‘، ’گڏجي ڳايون‘ وغيره.

سرمائيداري نظام ۾ عورت:

حسن درس جو نظم ’ڪيڏارڻ‘ بہ ڏيان طلب آهي. جنهن ۾ ’جديديت پڄاڻان‘

دور جي ان حسين ۽ نوجوان ناريءَ جي ڪٿا آهي، جيڪا سرمائيداري سوچ ۽ نتيجيت پرست رويو رکندڙ آهي. جنهن وٽ محبت جي بجاءِ دولت ۽ مفادن جي حاصلات اهم آهي، انهيءَ مقصد جي پورائي لاءِ هو پنهنجي جنس کي ڀرپور طريقي سان ڪيش ڪرائي ٿي.

چڪتاڻ وارا ڇال ڏئي،
تنهنجي پيار،
جو بيڊ رُومن جي زينت بنجي،
ڪلبن جي انڌي روشنيءَ ۾
نوٽن کي ٻاڏائي،
هاءِ! هاءِ!
مان ڇا چوان، تنهنجي پيار کي،
مان ڇا چوان، تنهنجي پيار کي.

(ص 241)

شخصي شاعري:

حسن درس جي تخليق جو ڪجهه حصو شخصي شاعريءَ تي مبني آهي. هن ملڪي توڙي بين الاقوامي اهم توڙي عام شخصيتن کي ٻن حوالن سان پنهنجي شاعريءَ ۾ ڳايو آهي. هڪ اهي شخصيتون، جن جي وفات تي تاثراتي شاعري ڪئي اٿس، ٻيو اهي، جن کان هو متاثر هو ۽ سندن زندگي جي ڪن خاص اهم واقعن تي هن پنهنجا ويچار ونڊيا آهن.

مثال طور سندس نظم ’جيون پنهنجو رستو موڙيو‘ مشائخ هوتي جي محمد شاهه جي مرتئي تي لکيل تاثراتي شاعري آهي. اهڙيءَ ريت ’مقتل کي نئون نياپو‘ محترم بينظير ڀٽو جي شهادت تي لکيل تاثراتي نظم آهي، ’ذوالفقار علي ڀٽو ۽ هيني ڪرونيي لاءِ هڪ نظم !‘ ڏکڻ آفريڪا جي ڪرڪيٽ ٽيم جي ڪپتان جي هوائي حادثي جي شڪار ٿيڻ تي لکيل نظم آهن. ’مقتل کي نئون نياپو‘ مان سندس سٽون توجهه طلب آهن:

قديم دنيا جديد ٿي ويئي،
اسان جي راڻي ته هٿ لوڏي،
وڏين وقارين شهيد ٿي ويئي،
اها ئي پڙَ جي پڪار آهي،
ته سر ڏيڻ جي رسم ادا ٿئي،

اهو ئي سرمد جو فلسفو آهي،
تہ فڪر پنهنجي تي ڪو فدا ٿئي،
هي سر ڪي گهورڻ ڏياڇ وانگي،
سِين جي خواهش شديد ٿي وئي.
(ص: 192)

سندس نظم: حواري بومدين، استيفي گراف لاءِ، ملڪہ ترنم نورجهان، ننگي سرمد جي حضور ۾، روحل ڇيزل اکڙيون آگم، مسلسل ماٿ ۾ ماٽڪ، احمد فراز لاءِ هڪ نظم...! اهي وٽندڙ تخليقون آهن، جن ۾ هو يا تہ ڪنهن شخصيت کان متاثر ٿو ڏسجي يا وري ڪنهن شخصيت جي زندگي جي ڪنهن اهم واقعي ڏانهن پڙهندڙن جو ڌيان ٿو ڇڪائي.

جيئن 'احمد فراز لاءِ هڪ نظم ...!' ۾، حسن درس وقت جي حاڪمن پاران احمد فراز کان گهر خالي ڪرائڻ لاءِ سندس سامان کي رستي تي ڦٽو ڪرائڻ جي واقعي کي قلم بند ڪيو آهي.

احمد فراز تنهنجو سامان ٿو اڇلجي،
ميـزون گـلاس شيـشا،
نظمن جون عورتن ۽،
نثري ڪتاب اڇليا،
توکي مليا هيا جي،
اعـزاز ڪـئيـن،
سي سپ خطاب اڇليا!
(ص: 161)

......

اهڙيءَ ريت 'حواري بومدين' نظم ۾ هو بين الاقوامي شخصيتن، بومدين، ڊيگال، سارتر، ياسرعرفات، درويش ۽ قذافيءَ جا حوالا ڏيندي، تاريخ ساز شخصيتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿو تہ سموري انساني تاريخ جون اکيون پنل ۽ ڇاتيون ڇنل آهن، ڇا انهيءَ جو ڪو حل آهي؟

باغ جا درخت سمورا،
ٿاري ٿاري بومدين،
ڪير آهي ڪالهہ جهڙو
ڪير آهي ڊيگال جهڙو

اڄ ت پئرس جي گهٽين ۾
سارتر پيو ڪو ن آ،
ڪير جو ساڪي ٿئي،
۽ زهر ۾ ماڪي ٿئي،
......
هن قذافيءَ جون اکيون آهن پنل،
سڄي تاريخ جي ڇاتي ڇنل،
ڇا انهيءَ جو توڙ آهي؟
او حــواري بــومــديــن
او حواري بومدين....!
(ص 287)

فني جماليات:

حسن درس جي شاعريءَ ۾ جدت آهي. سندس اسلوب ئي نرالو آهي. هن جو پنهنجو الڳ ٽلڳ ڏڪشن آهي، اهو ئي سنڌي ادب ۾ سندس سڃاڻپ بڻيو آهي.هن مختلف ادبي روايتن کي نئين سر تخليق ڪيو آهي. شاعريءَ جا عنوان هجن،فني جماليات هجي يا تخيلاتي ۽ فڪري اڏام، هن جو انداز ۽ ڇاپ بنهه هن جي ذاتي ايجاد آهي.

"Hassan Dars is an innovative poet responsible for a new diction in Sindhi poetry by fusing traditional and modern styles."(11)

سندس اسلوب ۽ ڏڪشن بابت رام اوڏ لکي ٿو:

"حسن درس جي شاعريءَ ۾ استعمال ٿيل ڏڪشن سادو ،سولو ۽ خوبصورت آهي...سندس شاعراڻي فن ۾نوان استعارا ۽ خوبصورت تشبيهون استعمال ٿيل آهن، جيڪي سنڌي ٻوليءَ جو اصل جوهر آهن. ٻولي ۽ هيئت ۾ غير روايتي روپ سندس شاعريءَ کي منفرد بڻائن ٿا."(12)

هو تخيل جي اڏام تي لفظن جي مهاڪاريگريءَ سان جڙاوت ڪندي، خيال کي اهڙي ريت پڙهندڙن آڏو پيش ڪري ٿو جو لفظ چٽر بڻجي پون ٿا.

ويڙهي لفافي ۾ وري،

اڄ پان جو پن مو ڪلُيئي،
دل تي چٽو ناهي چڱي.
(ص 305)

......

مون چيو تہ تون ناهين،
تو جھڙي نظم ٿاهيان،
اوچتو تصور ۾،
تو چيو قلم کي رڪ،
مان اڇي ويئي آهيان.
(ص 21)

......

درد هڪ ڏينهن وري پيڙ ڏئي ڪرندو مون تي،
تنهنجي محبوب مٿيءَ منجھ مٺل هوندس مان!
شهر تنهنجي جي، سڀ گمنامي سوڏي ايندس،
تنهنجو چڻ ڪين ڏٺل، ڪين سڃل هوندس مان.
(ص:376)

حسن جي شاعريءَ جا عنوان، نہ فقط دلچسپ ۽ ڏيان ڇڪائيندڙ آهن، پر پڙهندڙ کي ڏانوڻ وجهڻ جو ڪم بہ ڪن ٿا. مثال طور: ’تنهنجا لب سنڌو جا ڪپ‘، ’اڪ جي ماکي نٿو لاهي سگهان‘، ’هنيلا هرڻ پاڻيءَ مان پئن ٿا سج جا ڪرڻا‘، ’وڻ هيٺان ويٺو آهيان‘، ’دور گگن آ دام پکين جو‘، ’ادب سان ڇوڪريون گهرجان!‘ وغيره.

حسن درس جي شاعراڻي خصوصيت اها بہ آهي تہ هن ڪيترين ئي مشهور ۽ مقبول ادبي روايتن کي وري نئين سر، نئين انداز ۾ قلم بند ڪيو آهي. جيئن سندس نظم ”عاشق ناهي نڪمو غالب!“

هن نظم کي ڏسو:

عاشق ناهي نڪمو غالب!
عشق نڪمو ناهي ڪندو
نمڪ حرام نڪما ڪيئي،
سرڪاري هٿ نوڪر،
جوتي جي هر نوڪ اڳيان،
هو نوڪر ٿيندا نوڪر آهن،

عشق نہ آيو تن جي واڙي،
واڙي ڇا نہ اوڙي پاڙي،
هڪڙا مهيني دار نڪما،
هڪڙا ڏوڪڙ ڪٽڻ ڏهاڙي،
سي سڀ غالب عاشق ناهن،
ها پر سڀ نڪما ناهن.!
(ص: 311)

اهڙيءَ ريت حسن درس مختلف شاعرن جون سٽون تضمين طور وٺي، انهن کي پنهنجي انداز ، اسلوب، ڊڪشن ۽ ٻوليءَ جي جماليات جي نرالي انداز سان تخليق ڪيو آهي. مثال طور 'نار جي نيسر ۾ چانديءَ جو ڇلوا'، 'گيت ڏٽيءَ جا گڏجي ڳايون'، 'هي ڌرتي آ ڏڪاٽن جي' وغيره.

سندس سڀ کان نرالو نظم 'جوڳي بين بجاوي!' آهي. هندي، اردو ۽ سرائڪي ٻوليءَ جي لفظن جي گڏيل آميزش سان تخليق ڪيل هن نظم جوجمالياتي حسن ئي پنهنجو آهي. مختلف تصورن، تاريخي شخصيتن، ڪردارن، واقعن ۽ منظرن جي تاڃي پيٽي ۾ اڻيل، هن نظم جي شروعات ۾ وچ جيترو خوبصورت ۽ مضبوط آهي، پڇاڙي اوتري ئي ڇرڪائيندڙ آهي. حسن درس جي تخيلي قوت کي بي خوديءَ منجهان واهہ واهہ ڪرڻ کانسواءِ رهي نٿو سگهجي.

آنکھ پرندن، نیند پروں پر
جیون دور اڑاوے
......
دور سلگتی لکڑی صندل،
خوشبو چین چڑاوے،
کنویں پاس کھڑی اک ناری،
پایاں پانی پائے
تو آوے نا آوے پریتم
جوگی بین بجاوے
جوگی بین بجاوے
دل کی کٹیا جاگ رہی ہے
اس کو کون سلاوے

درس فقیر تو جاگ رہا ہے
دنیا آوے جاوے!
تو آوے نا آوے تلسی
جوگی بین بجاوے

(ص: 333 ۽ 334)

حسن درس وٽ نيون تشبيهون، نوان استعارا، لفظن جي نئين جڙاوٽ، چونڊ ۽ ترتيب بهترين آهي. هو شاعريءَ ۾ سُر، لئي، ترنم ۽ ردم پيدا ڪرڻ خوب ڄاڻي ٿو. وٽس تجنيس حرفيءَ جو بہ لاجواب استعمال ملي ٿو. ان ڪانسواءِ هو ٻوليءَ جو بہ وينجهار آهي. ٺيٺ نج پج سنڌي لفظن جو استعمال جڻ تہ لفظ سندس ٻڌا ٻانها هجن.

ان حوالي سان سندس شاعريءَ مان چند مثال:

’ڇليل بادام جهڙي ڇوڪريءَ ڪي ڇا چوان،‘

(ص 375)

ياڪر ياڪر منجهہ ورائي،
منهنجي جوان جسم تي جانان،
ڄاڻيپي ڦولن جيان ڇٽي ٿي،
تنهنجي جواني جو سورج،
ٻپهريءَ جي ٽاڪ جهڙو آ،
مون کي تون تہ پوءِ بہ وڻين ٿي.

(ص 379)

اي اياز شاعري ڪنهن اصيل
نانگ جي ڦوڪ وانگيان لڳي
يا تہ انب تي لٽل
ڪنهن دکي ڪوئل جي
ڪوڪ وانگيان لڳي.

(ص 382)

سندس شاعريءَ ۾ تجنيس حرفي ، ردم ۽ موسيقيت جو مثال بہ ڏسو:

ساري عمر ائين ڪٽي آهي،
ڄڻ تہ ڪا ئي پري ڇٽي آ،
هيءَ بہ گذري ويندو سال،
مون ڪان نہ پڇ منهنجو حال!

چانڊوڪيءَ ۾ چڪ وجهي پيو
هينئڙو بہ ڪنهن هرڻ جيان آ
چرڪي آخر ڏيندو ڇال،
مون کان پڇ نہ منهنجو حال!
(ص 47)

نتيجو: مجموعي طور حسن درس جديد شاعرن ۾ نهايت نمايان اهميت ۽ حيثيت رکي ٿو. سندس شاعريءَ ۾ فني نواڻ ملي ٿي. سنڌي ادب ۾، هو ڪنهن کان متاثر ٿيڻ بجاءِ هُن پنهنجي الڳ سڃاڻپ پيدا ڪئي. جڏهن تہ فڪري حوالي سان سندس شاعريءَ ۾ مختلف زاويا ملن ٿا، پر رومانويت ۽ جماليات جو رنگ سندس تخليقن تي سڀ کان وڌيڪ حاوي نظر اچي ٿو. سندس شاعري سنڌ ڌرتيءَ، ان جي ثقافت، سنڌي قوم ۽ ان جي مزاج، سنڌ جي ماحول ۽ فطرتي عنصرن سان سلهاڙيل آهي.

حوالا:

1. Musadiq Sanwal, “yaar zinda, sohbat Baaqi”, ’In paper Magazine’ Daily ‘Dawn’ (26 June 2011).
2. سليم جمالي، مهاڳ: ’ساري سنڌ پرين جو پاڇو‘، پارڪر پبليڪيشن آڏيگام، 2017ع، ص 22_23.
3. ساڳيو ص 24.
4. رام اوڏ، ’حسن درس جي شاعريءَ: هڪ اپياس‘، ڪتاب ’ساري سنڌ پرين جو پاڇو‘، پارڪر پبليڪيشن آڏيگام، 2017ع، ص 42_43.
5. نسیم، شاہد، ’سارتر کے مضامین‘، کاروان ادب، ملتان صدر، پہلا ایڈیشن، 1991ع، ص63.
6. انٽرويو (حسن درس) روزاني ڪاوش، پهرين اپريل 1998ع، ص 8.
7. ساڳيو.
8. شيخ اياز، مهاڳ: ڏيئا ڏيئا لاٽ اسان، سنڌيڪا اڪيڊمي، 1998ع، ص 115.
9. www.tribune.com.pk
10. لوهار، مسعود، مهاڳ: حسن درس جو رسالو انڊس فائونڊيشن، حيدرآباد، 2011ع، ص 18.
11. www.tribune.com.pk
12. رام اوڏ، ’حسن درس جي شاعريءَ: هڪ اپياس‘، ’ساري سنڌ پرين جو پاڇو‘، پارڪر پبليڪيشن آڏيگام، 2017ع، ص 45.